

Анотація

На основі аналізу федерального кримінального законодавства США у статті робиться висновок, що раціоналізація системи призначення покарання передбачає розширення диференціації кримінальної відповідальності, при цьому як критерій диференціації варто розглядати особистість винного.

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, федеральне кримінальне законодавство США.

Summary

Comparative analysis of US sentencing guidelines and the state of sentencing process in Ukraine suggests that differentiation of criminal responsibility in the future should be connected with personal trends of the offender.

Keywords: US sentencing guidelines, differentiation of criminal responsibility.

УДК 343.21:343.54(091)

О. М. Сікан

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
СПРЯМОВАНОГО НА ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ СІМ'Ї ТА НЕПОВНОЛІТНІХ**

Визнаючи Кримінальний кодекс єдиним джерелом кримінального права, законодавець виключає принципову можливість зміни сфери регуляції кримінально-правових відносин будь-якими іншими нормативно-правовими актами. Разом з тим, на чому зауважує проф. В. О. Туляков, така позиція дещо суперечить сутності криміналізації, яка включає у своє поняття не лише кримінально-правову норму, але й процес її формування та розвитку, процес її буття [11, 213]. Як зазначив С. С. Алексєєв, «введення юридичної заборони виявляється необхідним у випадках, коли в соціальній дійсності існують (реально або ж у вигляді можливості) факти порушень меж дозволеного, у зв'язку з цим виникає небезпека для суспільства і виникає необхідність забезпечити шляхом юридичної заборони типові масові процеси життєдіяльності» [3, 74]. Відомо, що ідеальних законів не існує. Життя обумовлює як прогалини правового регулювання, так і необхідність змін та удосконалення існуючої системи норм кримінального права. При зміні відповідних меж дозволеного змінюються, відповідно, і юридичні заборони.

Захист інтересів сім'ї та неповнолітніх завжди викликав певний інтерес у законотворчому процесі.

Вважаю за необхідне, при внесенні пропозицій щодо удосконалення норм КК України, звернути увагу на історичний аспект становлення та розвитку законодавства, спрямованого на захист сім'ї та неповнолітніх.

Висвітлення історії розвитку кримінального законодавства у сфері охорони інтересів сім'ї та неповнолітніх, наведення загальної характеристики злочинів та вивчення того, як трансформувалися норми, модифікувалася база підходів

і взагалі саме розуміння суспільної небезпеки зазначеної проблеми, як змінювалася суспільна небезпека, а разом з нею і кримінальна відповідальність за злочинні посягання в даній сфері суспільних відносин, аналіз кожного конкретного складу злочину проти сім'ї та неповнолітніх дозволять зазначити низку питань, пов'язаних з дією кримінально-правових норм, направлених на захист сім'ї та неповнолітніх.

У давній Русі відносини, що виникали між подружжям, батьками, дітьми та рідними, в більшій мірі регулювалися нормами церковного законодавства. Церковній юрисдикції підлягали шлюбно-сімейні відносини та всі порушення норм моралі. Показовим у даному плані є Устав князя Ярослава про церковні суди (середина IX століття), в якому містилися заборони та покарання за позашлюбні відносини, народження позашлюбної дитини, самовільне розлучення, невідачу або примусову видачу заміж, викрадення («умикання») жінки з метою вступу з нею у шлюб, сумісне проживання з представниками нехристиянського віросповідання, кровозмішення, тощо... [8]. Як і в Київській Русі, так і в Галицько-Волинському князівстві широко застосовувалося канонічне (церковне) право. Церковні суди так і продовжували розглядати всі шлюбно-сімейні питання.

Статути 1529, 1566 і 1588 років характеризували соціальні, економічні і політичні відносини суспільного і державного ладу, судової системи, галузевих норм права, які склалися у Великому князівстві Литовському і в тому числі на українських землях. У Статутах Великого князівства Литовського шлюбні та сімейні відносини регулювалися нормами, які склалися ще за часів Київської Русі та були перенесені у статuti: розділ 4 «Про спадкування жінками і про видання дівчат заміж» та розділ 5 «Про опікунів», в яких передбачалася відповідальність жінок, дівчат, дітей, опікунів. До злочинів проти моралі та сім'ї належали: викрадення чужої дитини, образа дітьми батьків, згвалтування, двошлюбність і таке інше [9]. А пізніше, після кодифікації права 1743 року, яку було проведено з метою зближення правових систем України та Російської імперії, в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» регулюванню даної сфери правовідносин було присвячено главу 10 «О сговорах свадебных, о приданом и вене, о наследии мужа по жене и жены по мужу и о разводах...» та главу 11 «О опекунах и их над сиротами опеках, також о нераздельном имени братов и сестёр взрослых с недорослыми и о поделе между ними» [7].

Джерелами кримінального права в Україні на початку XIX століття були третій Статут і норми магдебурзького права, а з 1840 року — 15-й том Зводу Законів Російської імперії та прийняте в 1845 році «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» [6, 254]. Саме при підготовці «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» отримали розвиток норми, направлені на захист сім'ї та неповнолітніх і було визнано доречним присвятити вказаним діям окремий розділ «О преступлениях против прав семейных», який містив у собі декілька глав [13].

До першої глави Уложения — «О преступлениях против союза брачного» — були включені статті, що передбачали відповідальність за протизаконний шлюб,

тобто шлюб, який був укладений проти волі іншої особи, або ж за наявності нерозірваного шлюбу, або ж без обов'язкової згоди батьків, опікунів, або ж з приховуванням обставин, що перешкоджають вступу у шлюб. У цій же главі містилися норми, що передбачали відповідальність за викрадення заміжніх жінок, нанесення ушкоджень подружжю, подружню зраду.

У другій главі «О злоупотреблении родительской властью и о преступлениях детей против родителей» містилися норми, що передбачали відповідальність батьків за примушування дітей до шлюбу, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність або ж їх розбещення, привласнення та розтрата належного дітям майна. У свою чергу злочинами, за які підлягали відповідальності діти, були нанесення батькам (одному з батьків) тілесних ушкоджень або ж наполеглива непокоря батьківській владі, розбещене життя та інші наявні пороки.

Глава третя «О преступлениях против союза родственного» встановлювала відповідальність за кровозмішування (добровільне або насильницьке). Окрема глава присвячувалася відповідальності за зловживання владою з боку опікунів та піклувальників.

Виключивши з числа злочинів кровозмішення, Кримінальне Уложення 1903 року внесло деякі зміни до класифікації складів злочинів. Як і раніше, було виділено достатньо велику кількість злочинів, пов'язаних з незаконним укладенням шлюбу, до яких було віднесено і перелюб [12]. Встановлюючи відповідальність за відмову дітей від допомоги батькам, які її потребують, наполегливу непокору батькам та вступ у шлюб всупереч їх волі, Уложення зберегло змогу притягнути до відповідальності і самих батьків (опікунів та піклувальників) за такі діяння, як жорстоке поводження з неповнолітніми; втягнення його у жебрацтво або ж інші аморальні діяння; змушення до вступу у шлюб; залишення неповнолітнього без нагляду, коли це призвело до вчинення ним злочину. До злочинів проти сім'ї вперше було віднесено діяння, пов'язані з порушенням правил реєстрації актів цивільного стану (зокрема, неповідомлення особою, яка повинна була це зробити, про народження або смерть будького). Разом з тим за межами глави під назвою «О преступных деяниях против прав семейных» знаходилися викрадення чужої дитини у віці до 14 років, підміна такої дитини або її неповернення: вони належали до злочинів проти особистої свободи.

Радянське кримінальне законодавство не виділяло самостійного розділу в Особливій частині Кримінального кодексу та взагалі відмовилося від криміналізації багатьох вищезазначених діянь.

КК УРСР 1922 року, основою якого був КК РРФСР, встановив відповідальність за приховування обставин, що перешкоджають встановленню шлюбних відносин, та надання неправдивих свідчень органам, що ведуть реєстрацію актів цивільного стану [5,162]. У тому ж році для окремих автономних республік та областей РРФСР були внесені в КК статті, що передбачали відповідальність за калім, тобто викуп нареченої; викрадення жінки, що досягла шлюбного віку, з метою вступу з нею у шлюб всупереч її волі; примушування жінки до вступу у шлюб, що здійснюється її батьками, опікунами або рідними; вступ у шлюб

з особою, що не досягла статевої зрілості; примушування до вступу у такий шлюб з боку батьків, опікунів та родичів; шлюб з двома або більше особами.

У 1928 році ці норми були внесені до КК і об'єднані в одну главу під назвою «О преступлениях, составляющих пережитки родового быта». З деякими змінами вказана глава була відтворена в КК РРФСР 1960 року [10]. Що стосується кримінальної відповідальності за інші діяння проти сім'ї, то перший Кримінальний кодекс УСРР 1922 року про них фактично не згадував, якщо не урахувати статтю щодо відповідальності за «Несплату аліментів та залишення батьками неповнолітніх дітей без належної підтримки», яка з'явилася у 1924 році та була віднесена до глави «Оставление в опасности».

Кримінальний кодекс України 1927 року в главі «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи» передбачав відповідальність за більше широке коло діянь: «Злісне, незважаючи на наявну до того можливість, ухилення від сплати присуджених за рішенням суду коштів на утримання дітей» і «Залишення батьками малолітніх дітей без будь-якої підтримки, а рівно примушування дітей до заняття жебрацтвом» (в редакції 1937 року: «Злісна несплата коштів на утримання дітей, а рівно залишення батьками неповнолітніх дітей без будь-якої підтримки»).

Аналогічна тенденція проявилася і в КК УРСР 1960 року, де з урахуванням специфіки суб'єкта злочину були передбачені статті щодо відповідальності батьків (ухилення від сплати аліментів або від утримання дітей), дітей (злісне ухилення від надання допомоги непрацездатним батькам), опікунів (зловживання опікунськими обов'язками), інших осіб (викрадення або підміна дитини, в редакції 1993 р. — підміна дитини) [5, 252].

У 1970 році в Кримінальному кодексі з'явилася стаття, що передбачала відповідальність за розголошення таємниці усиновлення проти волі усиновителя. Як злочин проти суспільної безпеки, громадського порядку та здоров'я населення розглядалося втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, а дещо пізніше — доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (1972 р.), а також втягнення у немедичне вживання лікарських препаратів та інших речовин, що викликають сп'яніння (1987 р.).

Слід зазначити, що кримінально-правові норми, направлені на захист сім'ї та неповнолітніх, у Кримінальному кодексі України 2001 року також не виділені в окремий розділ Особливої частини, що в свою чергу значно ускладнює належну охорону даної сфери правовідносин [2].

Сім'я відіграє величезну роль у житті кожної людини. Вона впливає на розвиток суспільства, його моральний стан. Саме в сім'ї формуються основи характеру особистості, її ставлення до праці, моральних, ідейних, культурних цінностей. Важливе значення сім'ї — виховання та розвиток фізичних і духовних сил нащадків, забезпечення економічного та соціального прогресу суспільства, поліпшення демографічних процесів. Суспільство зацікавлене в міцній, духовно здоровій сім'ї [4, 38].

Тому вважаю за необхідне упорядкувати та закріпити в окремому розділі Кримінального кодексу злочини проти сім'ї та неповнолітніх. Вказаний розділ

повинен містити комплекс норм, спрямованих на кримінально-правовий захист материнства, батьківства, дитинства і сім'ї, що знаходяться у відповідності до ст. ст. 51, 52 Конституції України під захистом держави [1]. В цих статтях визначаються основні напрямки розвитку сім'ї, умови укладення шлюбу і умови виховання дітей.

Зважаючи на викладене, вважаю правильною, при визначенні напрямку розвитку кримінального законодавства України, позицію В. О. Тулякова, який пропонує при розробці Кримінального кодексу нового типу встановлювати відповідальність виключно за «природні» злочини, які суперечать концепції соціального натуралізму, тобто в основу побудови Особливої частини Кримінального кодексу повинен бути, перш за все, покладений захист конституційних принципів та загальних принципів права, визнаних цивілізованими державами [11, 218]. Такий підхід передбачає виділення у системі Особливої частини КК розділів, присвячених злочинам проти особи, сім'ї, суспільства та держави.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 30.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 25–26.
3. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. — М., 1989. — 354 с.
4. Дьяченко А. В. // Актуальні проблеми політики. — 1997. — Вип. 1–2. — С. 38–41.
5. Муzychко П. П. История государства и права Украины в вопросах и ответах / П. П. Муzychко, М. В. Крумаленко. — Изд. 6-е, доп. и перераб. — Х. : Одиссей, 2007. — Ч. 2. — С. 162.
6. Муzychко П. П. История государства и права Украины в вопросах и ответах / П. П. Муzychко, П. И. Долматова. — Изд. 5-е. — Х. : Одиссей, 2007. — Ч. 1. — С. 254.
7. Права, за якими судиться малоросійський народ: 1743 / відп. ред. Ю. С. Шемшученко; упоряд. К. А. Вислобоков. — К. : Ін-т держави та права ім. Корещького, 1997. — 547 с.
8. Рогожин А. Й. Ярослав Мудрий — видатний державний діяч, великий князь Київської Русі // Право України. — 1996. — № 4. — С. 54–56.
9. Статути Великого князівства Литовського. У 3 т. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Муzychка, А. Палькова. — О. : Юрид. л-ра, 2002. — 464 с.
10. Тагаццев Н. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. Вып. 3. — С.Пб., 1980.
11. Туляков В. О. Генезис уголовного права Украины // Научные работы ОШОА. — 2006. — Т. 5. — С. 213–218.
12. Уголовное право. Особенная часть : учеб. для вузов / отв. ред.: И. Я. Козаченко, З. А. Пезнамова, Г. П. Новослов. — М., 1997. — Гл. 8.
13. Шимановский В. М. Преступные деяния по Уложению о наказаниях уголовных и исправительных и Уставу о наказаниях, налагаемых мировыми Судьями, статьям Уголовного уложения 1903 г. — О. : Тип. Акц. Южно-Рус. О-ва Печат. дела, 1910. — 648 с.

Анотація

У статті на основі аналізу становлення криміналізації вчинків проти молоді робиться висновок про необхідність упорядкувати та закріпити в окремому розділі Кримінального кодексу злочини проти сім'ї та неповнолітніх. Вказаний розділ повинен містити комплекс норм, спрямованих на кримінально-правовий захист материнства, батьківства, дитинства і сім'ї.

Ключові слова: сім'я, кримінально-правовий захист.

Summary

It is stated that genesis of criminal protection of minors makes possible to create a special chapter in Ukrainian Criminal Code that will be devoted to crimes against family and minors, maternity and childhood.

Keywords: crimes against family, criminal protection.